

גיליון מספר 40 – ינואר-פברואר 2017

טיפים שימושיים לכתיבה - משולחנו של צוות העברית באכסניית הלשון במכללה¹

התאהבתי בה..... בלשון העברית

והפעם:

דע מאין באת - על אטימולוגיה מדעית ועל אטימולוגיה עממית

אטימולוגיה (בעברית: גִּזְרוֹן, גִּזְרוֹן; גִּזְרוֹן; מן היוונית: אטימוס [ἔτυμος] – 'אמיתי', לוגוס [λόγος] – 'חקר שלי') = תחום מדע [ענף בבלשנות] העוסק במוצאן ההיסטורי של המילים ובמקורן. היום משמש המושג גם לקישור בין מילים הדומות במובן בלשונות קרובות. מבחינים בין שני סוגים של אטימולוגיה: **מדעית, עממית.**

אטימולוגיה **מדעית**: מבארת את המילה, מתייחסת למשמעותה ולקשריה עם מילים אחרות מן השפה עצמה (ולכן נקראת אטימולוגיה **פנימית** – דְּמִיוֹן מן השורש דמ"ה)² או משפות אחרות שהשפיעו עליה (ולכן זוהי אטימולוגיה **חיצונית** – דְּרָךְ מן הארמית דְּרָכָא), השתלשלות היסטורית של תהליכי ההגאים בתולדות הלשון.

אטימולוגיה **עממית**: אינה מדעית, היא פנימית, ביאור המילה נעשה מתוך התייחסות לשורש או למילה שעל פי רוב יש בין השניים קרבה בצלילים: דמיון צליל ובדרך כלל קיימת בין המילים גם קרבה סמנטית.

האטימולוגיה העממית נפוצה בספרות לילדים

עתים יש לה אף זיקה לפסיכולוגיה: בעיקר לדרך שבה תינוקות וילדים בגיל הרך קולטים, מבינים ומעשירים את אוצר המילים שלהם; בדרך כלל יש בה אף יסודות דידקטיים.

למשל, צ'וקובסקי³ כותב כי הילד מחפש במילה את הפונקציה של העצם, וכך הוא יוצר: "תני לי חוט ואני **אחוטת** את החרוזים". כלומר **אשחיל**. הילדים יוצרים מילים רבות בלשונם שגיזרון האטימולוגי שקוף למדי. הם משנים צלילים, הברה/ות הם כופים למעשה את הגיונם על המילה.

העיסוק באטימולוגיה **פנימית** בספרות הילדים טעמו הוא: לחזק תחילה שפה אחת ומאוחר יותר להכיר שפות אחרות. ניסיונו של הילד הרך אינו עשיר דיו בשלב זה כדי שיוכל להכיר מילים משפות אחרות.

¹ ד"ר עדית שר מרכזת האכסניה

² המקורות לאטימולוגיה מתוך מילון אבן-שושן.

הסבר אטימולוגי עממי חייב להיות אמין ומשכנע!

מטרות לשימוש באטימולוגיה עממית בספרות הילדים:

- מתן הסבר בדרך שתובן לנמען
- פיתוח חשיבה בלשנית
- הצבעה על קשרים בין מילים
- אילוץ הנמען לחשוב על המילה שבה הוא בוחר להשתמש.

סוג זה של אטימולוגיה (עממית) מוצאים כבר במקרא, באגדות חז"ל ובספרות המאוחרת וסגלה לילדים. מילים לועזיות מוסברות כמילים שמקורן עברי [מסר אודות ראשוניותה ומקוריותה של השפה העברית] למשל מן המקרא: השם "משה" - "כי מן המים מִשְׁתִּיהוּ". האטימולוגיה [הפנימית] מסתמכת על הפועל מָשָׁה. האטימולוגיה המדעית של המילה היא חיצונית ומסבירה כי השם "משה" משמעו "בן" בשפה המצרית.

בספרות לילדים רבות הן הדוגמות לתופעת האטימולוגיה העממית

למשל, ביצירה "למה זה נקרא חמסין?" מתוך: אני וטלי או ספר מארץ הלמה לאברהם שלונסקי

חמוטלי-טלי [הילדה] מהרהרת בשם 'חמסין', ושואלת קושיות לגביו [קושיה ראשונה]:

קדם-כל, מאד תמוה,
שֵׁשׁ חִירִיק בְּחֻמְסִין;
וְשִׁנִּית, אָמור מדוע
דְּנֻקָּא סָמֵךְ וְלא שִׁין?

אברהם שלונסקי-המשורר משיב לשאלתה ומספק הסברים למקור המילה והכול תוך שימוש וירטואוזי בלשון ולאחר מחשבה רבה [הסבר ראשון]:

זֶה בֵּשֵׁם עֲצָמוּ נְרָמָז:
הַחֻמְסִין הוּא מְחֻמָּס!

כִּי חוּמָס הוּא אֶת הַלֶּחַם
מִכָּל רֶגֶב וְזֶלְזֵל,
מִיבֵשׂ כָּל צִיץ פּוֹרֵחַ
וְחוּמָס מִמֶּנּוּ טַל.

וחומס בלי נימוסין,
ומזה השם חמסין!

הילדה ממשיכה להקשות:

'לא חומס הוא, לא רומס הוא,
שום זלזל ושום סנסן...
נאפילו אם חומס הוא,
אז צריך לומר: חמסן!

המשורר מספק הסבר נוסף [שני]:

'זהו חם שבא מסין,
וצריך לומר: חם-סין!

תשובתה של הילדה:

'אבל כל האוכלוסין
פה אחד אומרים: חמסין!

המשורר מספק הסבר נוסף [שלישי]:

'החמסין נקרא חמסין,
כי השם שלו: חמסין!
זה פשוט, וזה מובן,
ונגמר כל הענין...

צא ולמד: ההסברים שמספק שלונסקי המשורר וביסוסם בתופעות הלשון בעברית הם: ראשון - גזירה מן השורש חמ"ס, שני - דמיון בצליל: חום שבא מסין, ושלישי... כי ככה. המשורר אינו מספק את ההסבר האטימולוגי המדעי, הלקוח מן הערבית [אטימולוגיה חיצונית] חמסין/חמסינ בערבית = חמישים; אולי על שום הסברה שרוח זו נושבת כחמישים יום בשנה.

בעיני הילדה מילה זו שייכת לעברית ללא שום זיקה לשפה אחרת.